



CHINGIZ AYTMATOV "ASRGA TATIGULIK KUN" ASARI

Shoymardonova Fotima

*Surxondaryo viloyati. Termiz shahri
Termiz davlat universiteti akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli qirg'iz adibi Chingiz Aytmatovning "Asrga tatigulik kun" romani g'oyaviy-badiiy va falsafiy jihatdan chuqur tahlil qilingan. Asardagi Yer va Koinot muammolarining parallel tasviri, kompozitsion o'ziga xosliklar hamda obrazlar tizimi ochib berilgan. Maqolaning markaziy qismida adib tomonidan ilgari surilgan "mankurtlik" ramzining ijtimoiy-siyosiy tabiati, uning sho'ro totalitar tizimi va bugungi globallashuv davridagi texnologik xavflar bilan bog'liqligi asoslab berilgan. Tarixiy xotirani asrash, milliy o'zlik va insoniylikni saqlab qolish muammolari asar qahramonlari falsafasi misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Chingiz Aytmatov, Bo'ronli Edigey, Sabitjan, Mankurt, Nayman Ona, Ona Bayit.

Chingiz Aytmatov ijodi nafaqat qirg'iz adabiyoti, balki butun turkiy xalqlar va jahon so'z san'atining noyob hodisasidir. Adibning 1980-yilda yozilgan va unga ulkan shuhrat keltirgan ilk yirik romani — "Asrga tatigulik kun" (dastlab "Asrni qaritgan kun" nomi bilan ham chop etilgan) insoniyat madaniy merosining eng sara namunalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu romanda adib bor-yo'g'i bir kunlik voqealar silsilasiga butun bir asrlik ijtimoiy-siyosiy evrilishlarni, insoniyatning fojiaiy qismatini, milliy o'zlikni yo'qotish xavfini va koinot miqyosidagi muammolarni joylay olgan. Quyida ushbu asarning g'oyaviy-badiiy mohiyati, obrazlar tizimi, "mankurtlik" ramzining bugungi kun uchun ogohlantirishi va romanning falsafiy qatlamlari haqida keng qamrovli maqola taqdim etiladi.

Tarixiy Xotira, Shaxs Fojiasi va Koinot Shiddati: "Asrga Tatigulik Kun" Romani Tahlili

Kirish: Davr ruhi va romanning dunyoga kelishi

XX asrning ikkinchi yarmi insoniyat tarixida texnik taraqqiyotning misli ko'rilmagan darajada yuksalishi, koinotni zabt etish poygasi va ayni paytda totalitar tuzumlarning inson ma'naviyatini bo'g'ish siyosati bilan xarakterlanadi. Chingiz Aytmatov ana shunday murakkab bir davrda "Asrga tatigulik kun" romanini yozishga kirishdi. Adib asar sarlavhasidayoq ulkan ma'no yuklagan: inson hayotida shunday bir kun kelishi mumkinki, u o'zining yuk va ahamiyati bilan butun bir asrga tenglashadi. Roman voqealari



kechadigan hudud — Sariyo‘zan dashtlari o‘zining cheksizligi va tabiatining qat’iy qonuniyatlari bilan inson va borliq o‘rtasidagi abadiy bog‘liqlikni ifodalovchi ramziy makondir.

1. Kompozitsion tuzilish va ikki parallel dunyo munosabati

Romanning syujet chizig‘i tashqi tomondan juda sodda, ammo ichki tuzilishi va qatlamlari nihoyatda murakkab va ko‘p qirralidir. Asar kompozitsiyasida ikki parallel chiziq ko‘zga tashlanadi: Yer hayoti (Sariyo‘zan voqealari) va Koinot hayoti ("Paritet" kosmik stansiyasi faoliyati).

Yer tekisligi: Sariyo‘zan va Bo‘ronli bekati

Asarning real vaqt doirasi bir kunni qamrab oladi. Sariyo‘zan dashtidagi kichik bir temir yo‘l tarmog‘i — Bo‘ronli bekatida ko‘p yillar mehnat qilgan qariya Qozongap vafot etadi. Uning yaqin do‘sti, frontchi Bo‘ronli Edigey Qozongapning vasiyatiga ko‘ra, uni ota-bobolari yotgan muqaddas Ona Bayit qabristoniga dafn etishni o‘z zimmasiga oladi. Bir hovuch bekat odamlari bilan janoza karvoni yo‘lga chiqadi. Mana shu safar davomida Edigeyning esdaliklari orqali urushdan keyingi og‘ir yillar, repressiya qurboni bo‘lgan o‘qituvchi Abutolib Muttalibov fojiasi, insonlar o‘rtasidagi sadoqat va muhabbat voqealari qayta jonlanadi.

Koinot tekisligi: "Paritet" va "Ona sayyora"

Yerda oddiy mehnatkash insonlar dafn marosimi bilan band bo‘lgan bir vaqtda, koinotda Amerika va Sovet ittifoqining qo‘shma "Paritet" kosmik stansiyasi tadqiqotchilari o‘ta rivojlangan begona sivilizatsiya — "Ona sayyora" vakillari bilan aloqaga kirishadi. Bu sivilizatsiya urushlarni, yadroviy qurollarni bilmaydigan, faqat tinchlik va yuksak ma‘naviyat asosida yashaydigan jamiyatdir. Biroq Yerdagi ikki buyuk davlat rahbarlari o‘z hukmronliklari va siyosiy tizimlarining parchalanishidan qo‘rqib, ushbu aloqani butunlay sir tutishga qaror qilishadi. Ular Yer atrofida "Halqa" operatsiyasini ishga tushirib, kosmonavtlarning qaytish yo‘llarini yopishadi va Yer sayyorasini koinotdan butunlay yakka qo‘yadilar.

Bu ikki chiziq asar yakunida ramziy ma‘noda kesishadi: Edigey muqaddas Ona Bayit qabristoniga yetib kelganida, u yer simto‘rlar bilan o‘ralganini va kosmodrom (raketa uchirish maydoni) hududiga aylantirilganini ko‘radi. Insoniyatning sun‘iy va texnikaviy "taraqqiyoti" o‘zining muqaddas tarixiy ildizlari, xotirasi ustiga qurilayotgan edi.

"Kosmos odamlari Yerni tashqi dunyodan himoya qilish uchun osmonga o‘t purkayotgan bir paytda, Yerdagi odam o‘zining qadrdon do‘stini tuproqqa topshirish uchun zamin g‘uborlari ichida najot izlardi."

2. "Mankurt" afsonasining falsafiy va ijtimoiy mohiyati

Romanning eng markaziy va g‘oyaviy yukini tashuvchi qismi — bu shubhasiz Mankurt afsonasidir. Chingiz Aytmatov qadimgi ko‘chmanchi



xalqlarning shafqatsiz odatlari haqidagi rivoyatni asarga singdirish orqali, jahon adabiyotiga "mankurtlik" degan yangi ijtimoiy-falsafiy tushunchani olib kirdi.

Mankurt qilish jarayoni

Afsonaga ko'ra, Sariyo'zan dashtlarini bosib olgan shafqatsiz xuanxuanlar asirga tushgan yosh va baquvvat yigitlarning sochini tozalab qirib, boshiga yangi so'yilgan tuyaning bo'yin terisini (shiri) kiygizib qo'yishgan. Qo'l-oyoqlari bog'langan asirlar quyosh tatar qilib qizdirayotgan jazirama dashtda qoldirilgan. Quriyotgan teri temir halqa kabi qisilib, bosh suyagini ezgan, sochlar esa tashqariga chiqolmay, ichkariga — miyaga qarab o'sgan. Bu daxshatli azobga chiday olgan asirlar o'lmay qolsa, o'zining kimligini, ota-onasini, qabilasini va vatanini butunlay unutgan jonsiz qulga — mankurtga aylangan. Mankurt faqat qornini to'ydirishni o'ylar va xo'jayinining buyruqlarini so'zsiz bajarar edi.

Nayman Ona fojiasi

Asarda o'z o'g'li Jo'lamonning mankurt bo'lganini eshitgan va uni qidirib yo'lga chiqqan Nayman Ona obrazi — ona suti, ona tili va tarixiy xotiraning buyuk timsolidir. U o'g'lini topadi, uning xotirasini uyg'otishga, unga kimligini eslatishga harakat qiladi: "Sening oting Jo'lamon, otangning oti Donanboy!" deb faryod uradi. Biroq xotirasi o'lgan Jo'lamon xo'jayinlarining gapiga kirib, o'z onasini kamondan otib o'ldiradi. Nayman Ona jon taslim qilayotganda, uning boshidagi oq ro'moli qushga aylanib uchadi va osmonda "Otang kim? Kimligingni esla! Oting Jo'lamon!" deb sayrab qoladi. U dafn etilgan joy esa Ona Bayit (Ona qabri) deb ataladi.

Ramzning ko'chma ma'nosi

Aytmatov bu afsonani shunchaki ertak sifatida keltirmagan. Sho'ro davri totalitarizmi ostida yashayotgan, o'z milliy tilini, dinini, tarixini unitayotgan, milliy o'zligidan uyaladigan qilib tarbiyalanayotgan sovet kishilari "zamonaviy mankurklar" edi. Bu rejim insonlarning tarixiy xotirasini ma'rifat va mafkura niqobi ostida "shiri" kabi siqib, ularni faqat markaz buyruqlarini bajaruvchi mankurtga aylantirishni maqsad qilgan edi.

3. Obrazlar tizimi va xarakterlar tahlili

Romandagi har bir qahramon insoniyatning ma'lum bir qatlamini, ma'naviy holatini ifodalaydi.

Bo'ronli Edigey: Insoniylik va sadoqat himoyachisi

Edigey — asarning bosh qahramoni va adibning ma'naviy idealidir. U oddiy temiryo'lchi, hayot qiyinchiliklarini ko'rgan, urushda qatnashgan inson. Ammo uning qalbi pok, imoni butun. Edigey Qozongap oldidagi do'stlik burchini to'la ado etishga intiladi. U hatto o'ta zamonaviy harbiy texnikalar, simto'rlar qarshisida ham o'zligini yo'qotmaydi, ota-bobolarining muqaddas an'alarini saqlab qolish uchun kurashadi. Uning tuyasi Qoranor ham



Sariyoʻzanning yengilmas, yovvoyi va ayni paytda sadoqatli tabiat kuchlarini oʻzida mujassam etadi.

Sabitjan: "Madaniyatli" mankurt timsoli

Qozongapning oʻgʻli Sabitjan — oliy maʼlumotli, shaharda yashaydigan, oʻzicha "madaniyatli" inson. Ammo u maʼnaviy jihatdan mutlaqo nogiron, otasining oʻlimiga tekinga qolgan yukdek qaraydi. U tezroq dafn marosimini tugatib, shaharga qaytishni oʻylaydi. Sabitjan texnika rivojlansa, odamlarni miyasiga radio toʻlqinlar yuborib boshqarish mumkinligi haqida hayajonlanib gapiradi. U oʻz ixtiyori bilan maʼnaviy qulga aylangan zamonaviy mankurtning aniq prototipidir.

Abutolib Muttalibov: Ruhiy sinmaslik darsi

Abutolib — urushda asirga tushib, keyinchalik bekatga qochib kelgan ziyoli oʻqituvchi. U Sariyoʻzandagi ogʻir sharoitga qaramay, farzandlari uchun xalq afsonalarini, oʻz boshidan kechirganlarini qogʻozga tushiradi. Stalincha qatagʻon tizimi uning ushbu yozuvlarini davlatga qarshi jinoyat deb hisoblaydi va uni hibsga olib, ruhiy va jismoniy qiynoqlar bilan oʻldiradi. Biroq Abutolib tana jixatdan oʻlsa-da, uning yozganlari, qoldirgan maʼnaviy merosi Edigey qalbi orqali yashab qoladi.

Mustaqil hayot munosabatlari va xarakterlar farqi

Qahramon Oʻtmishga va anʼanalarga munosabati Maʼnaviy dunyosi
Jamiyatdagi oʻrni

Boʻronli Edigey Muqaddas deb biladi, ularni asrashni burch hisoblaydi

Boy, samimiy, imonli va fidoiy Oddiy mehnatkash, vijdon timsoli

Sabitjan "Eskilik sarqiti" deb qaraydi va mensimaydi Quruq, faqat
moddiyot va manfaatga yoʻnaltirilgan Amaldorlikka intiluvchi, maʼnaviy qul

Abutolib Muttalibov Kelajak avlod uchun xotira sifatida yozib qoldiradi

Ziyoli, teran, oilaparvar va matonatli Qatagʻon qurboni boʻlgan
vijdonli oʻqituvchi

4. Romanning falsafiy qatlamlari va bugungi kun uchun ogohlantirish

"Asrga tatigulik kun" romani faqatgina sovet tuzumini fosh etuvchi asar emas. Uning falsafiy koʻlami ancha keng boʻlib, bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asri uchun ham gʻoyat dolzarbdir.

- Ekologik va Maʼnaviy muvozanat: Inson tabiatning bir qismidir. Agar inson kosmosni zabt etish maqsadida oʻzi yashab turgan zaminni, uning muqaddas tuprogʻini va tabiatini payhon qilsa, bu uning oʻz halokatiga olib keladi.

- Texnologik mankurtlik xavfi: XXI asrda insoniyat raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va sunʼiy intellekt olamiga chuqur kirib bormoqda. Bugun insonlarning oʻz tarixiy kitoblaridan uzilishi, virtual dunyoga bogʻlanib qolishi ham mankurtlikning yangi zamonaviy koʻrinishidir. Aytmatov



xuddi shu xavfdan insoniyatni ogohlantirgan edi.

- Kosmik yakkalanish (Izolyatsiya): Ikki buyuk davlatning o'z manfaatlari yo'lida butun Yer yuzini koinotdagi go'zal va tinch sivilizatsiyadan uzib qo'yishi — bugungi kunda ham dunyo siyosatidagi yopiqlik, geosiyosiy o'yinlar va insonlar o'rtasidagi sun'iy devorlarning ramzidir.

Xulosa

Chingiz Aytmatovning "Asrga tatigulik kun" romani inson ruhining yengilmasligi to'g'risidagi madhiyadir. Romanning so'nggi sahnalarida Edigey kosmodromdan ko'kka otilayotgan raketalarining dahshatli shovqini ostida, muqaddas tuproqni himoya qilgandek, o'z tuyasi va iti bilan dashtda qoladi. U insoniyatning o'tmishi va kelajagi o'rtasidagi tirik ko'prikdir. Asar har bir kitobxonni o'zligini anglashga, tarixiy xotirasini asrashga va har qanday sharoitda ham inson bo'lib qolishga da'vat etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI VA MUALLIFLAR

1. Aytmatov Chingiz — "Asrga tatigulik kun" (Roman). Toshkent, "Sharq" nashriyat-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2018-yil.
2. Aytmatov Chingiz — "Asrni qaritgan kun" (O'zbekcha tarjima: Asil Rashidov). Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986-yil.
3. Sharafiddinov Ozod — "Ijodkorning hayotbaxsh ovozi" (Chingiz Aytmatov ijodiga bag'ishlangan adabiy-tanqidiy maqolalar). Toshkent, "Yazichi", 1996-yil.
4. Qo'shjonov Matyoqub — "Chingiz Aytmatov mahorati". Toshkent, "Fan" nashriyoti, 1983-yil.
6. Yo'ldoshev Qozoqboy — "Yana asar tahlili haqida" (Badiiy tahlil metodologiyasi). Toshkent, "O'qituvchi", 2007-yil.
7. Quronov Dilmurod — "Adabiyotshunoslikka kirish" (Badiiy ramz va kompozitsiya tahlili). Toshkent, "Akademnashr", 2014-yil.
8. Mirvaliyev Sobir — "O'zbek adiblari va jahon adabiyoti" (Adabiy aloqalar va ta'sir muammolari). Toshkent, "Yangi asr avlodi", 2004-yil.
9. Gachev Georgiy — "Chingiz Aytmatov dunyosi: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar talqini" (Rus tilidan tarjima). Moskva, "Sovetskiy pisatel", 1989-yil.